

הרב אלחנן פרינץ

הגשת טיפול וכפייתו, בראי המשפט העברי והישראלי

- א. חובה או רשות לרפא
  - ב. כפיית טיפול רפואי - עיון בדברי האחרונים
  - ג. דילמות העולות אצל הרופא והחולה
  - ד. האם על הצדיקים ללכת לרופאים?
  - ה. כפייה בטיפול רפואי
  - ו. המשפט העברי אל מול המשפט הישראלי
  - ז. חובת הרופא להתייעץ
- סיכום

בעולם המודרני, קיימת עם השנים התפתחות עניפה, הנותנת לנו, בני האדם, חופש בחירה באשר לגופנו, וחירויות רבות ביחס לקבלת החלטותינו האישיות. לדברים אלו, קיימת השלכה רבת משמעות בענייני רפואה, בהם אין ניתנת בכל מקרה ומקרה האפשרות לשאול את החולה האם יש לבצע את הטיפול בגופו.

במאמר זה, ננסה לבחון מהי עמדתם של המשפט העברי והמשפט הישראלי ביחסם אל הרופאים, בעצם החובה להליכה אליהם ואף בשאלת חובתו של הרופא לכפות את טיפולו על החולה, אם אין האחרון פונה אליו. תוך ליבונם של הנושאים, נראה כי צועדים המשפט העברי והישראלי בנתיב אחד, בו פועלים הם במטרה להיטיב עם החולה ככל האפשר, תוך שמירה על זכויותיו. כמו כן, נציג כיצד מביאים המשפט העברי והישראלי לכך שלא יגיעו הצדדים המעורבים בטיפול לכדי חרטה על מעשיהם, וכיצד נסללים, על ידי הסתייגויות אלו, עקרונות רפואה נאותים המתאימים להתייחסות הכללית לכבוד האדם כיום.

א. חובה או רשות לרפא

בבואנו לעסוק בענייני רפואה וטיפול בחולה, יש לבחון בראשית הדברים את מקור חובתו המוסרית של הרופא לטפל בנזקקים לטיפולו, בדברי התורה ובפירושים של חכמי התלמוד וההלכה.

מצינו מספר מקורות אשר מהם נלמד כי על הרופא לטפל בחולים. הגמרא במסכת סנהדרין (עג.) כותבת כי אדם הרואה את חברו בשעת סכנה, כגון שטובע חברו בנהר או חיה גוררתו - חייב הוא להצילו. דין זה נלמד מן הפסוק (ויקרא יט טז) "לא תעמד על דם רעך", ומקשה הגמרא שהרי דין זה, שחייב האדם להציל את חברו, נלמד מן הפסוק (דברים כב ב) "והשבתו לו"¹ הכולל בחובו אף את השבת גופו. על כן, מחדשת הגמרא כי ישנם שני לימודים, וזאת בשביל ללמדנו שחייב האדם אף לטרוח ולשכור אנשים על מנת להציל את חברו. דין זה נפסק בדברי הרמב"ם (הלכות רוצח פרק א הלכה יד), וזו לשונו²:

¹ עיין ב"שולחן ערוך" (יורה דעה סימן שלו סעיף ב), אשר דייק שמפסוק זה נלמד כי על "הרופא - אסור ליטול שכר החכמה והלימוד, אבל שכר הטורח והבטלה - מותר".

² כן נפסק גם ב"שולחן ערוך" (חושן משפט סימן תכו סעיף א).

"כל היכול להציל ולא הציל עובר על "לא תעמד על דם רעך",
וכן הרואה את חברו טובע בים... ויכול להצילו הוא בעצמו או
שישכור אחרים להצילו".

לכאורה ניתן לומר שכן הוא אף דינו של הרופא, החייב להציל את האדם אף ללא רשותו.
אולם, לגבי מצוות רפואה מצינו כי לא נקטה התורה שישנה חובה על הרופא כי אם רשות,
שכן דורשת הגמרא במסכת ברכות (ס.) ובמסכת בבא קמא (פה.) את הפסוק (שמות כא
יט) "רק שבתו יתן ורפא ירפא": "מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות", וביאר רש"י
(שם), כי מכאן ש"לא אמרינן רחמנא מחי ואיהו מסיי".

לכאורה, למדים אנו ממקור זה כי אין לרופא חובה לרפאות כי אם רשות, או שאין לחולה
חובה ללכת אל הרופא כי אם רשות, אולם אם בוחר החולה לגשת אל הרופא - מוטלת על
הרופא החובה לרפאותו. ה"שולחן ערוך" (יורה דעה סימן שלו סעיף א) פוסק בדינים אלו:
"נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצווה היא, ובכלל פיקוח נפש הוא. **ואם מונע עצמו**
- הרי זה שופך דמים". לכאורה, נראה מכאן כי קיימת על הרופא חובה לרפאותו.

אולם, נראה כי דבריו של ה"שולחן ערוך" מתייחסים דווקא למצב של פיקוח נפש, עליו
נאמר בתלמוד הירושלמי (יומא ח ה): "הזריז - משובח, והנשאל - מגונה, והשואל - הרי
זה שופך דמים". הרב גורן ('מאורות' 2 אביב ה'תש"ס) לומד מכאן כי "אי הגשת עזרה
רפואית לאדם, או אי הצלת אדם מסכנה - מכניסו לאחריות על מות החולה, ודינו כאילו
שופך דמים".

הרמב"ם בפירוש המשניות (נדרים ד, ד) מטיל חובה על הרופא לרפא מן התורה. לשיטתו,
נלמד הדבר מן הפסוק בעניין השבת אבידה "והשבתו לו" אשר משמעותו הינה לרפאות
את גופו כאשר רואה הוא אותו מסוכן ויכול הוא להצילו בגופו, ממונו או בחכמתו.
ממילא, אין חובה זו קיימת על הרופא או על החולה לבדם כי אם על שניהם. לעניין דיונו,
נראה מלשונו של הרמב"ם בבירור כי על הרופא קיימת חובה, וזו לשונו: "ולא נאסר זה
לחולה עצמו מפני שהיא מצווה, כלומר שחייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל והרי
הוא בכלל אמרם בפירוש הכתוב 'והשבתו לו' - לרבות את גופו".

ראוי לציין כי ב"ספר המצוות" (לא תעשה רצו) כותב הרמב"ם כי הזהירה התורה אותנו
מלהתרשל בהצלת נפש מישראל, והמקור אותו הוא מביא לדבריו הינו "לא תעמד על דם
רעך", ואין הוא מזכיר את עניין הצלת הנפש בדרך רפואה, כפי שראינו לעיל מן הפסוק
"והשבתו לו".

מתוך התייחסות למקורו של הרמב"ם, "והשבתו לו", ניתן לחשוב כי כפי שבהשבת
אבידה (שהינה השבת ממון), אם אומר המאבד את החפץ כי אין הוא מעוניין בו - אין
כופין אותו לקבלו בחזרה, יהיה הדין כן אף בהשבת גופו. אולם, נראה כי אין השבת גופו
דומה להשבת ממון, שכן על רכושו - נחשב האדם לבעלים, ורשאי הוא להזיקו ואף
להפקירו, אך אין הדין כן בעניין גופו, אשר בו "אין האדם רשאי לחבול בעצמו" (בבא
קמא צא).³

³ עיין בעניין זה ב'מנחת חינוך', ב'קומץ המנחה' (רלז), אשר חלק על כך וכתב כי כיוון שהמקור
ממנו לומדים שחייב האדם להציל את חברו הינו מ"והשבתו לו" וממנו לומדים אף את מצוות
השבת האבידה, שייך לומר כי כשם שבאבידה מדעת אין האדם חייב בהשבה, כן הוא הדין אף
במאבד עצמו לדעת - שפטור האדם מלהצילו. לדבריו, אף הלאו של "לא תעמד על דם רעך"
אינו שייך במאבד עצמו לדעת, אולם על פי דברינו אין נראה לפרש כך, ונראה כי יש לחלק בין
אבידת ממון לאבידת הגוף.

בחידושי הר"ן, מובא כי ניתן לומר שדברי הגמרא במסכת סנהדרין (עג.), הדורשת את חובת ההצלה לאדם מישראל מן הפסוק "והשבתו לו", נאמרו אף על ספק סכנה, אשר אף בהם מחוייבים להציל את האדם, שכן אין ממעטים את חובת האדם בספק נפשות. מעניין כי לא פסקו הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש את הגמרא הכותבת כי ניתנה לרופא רשות לרפא. בין התוהים על כך ניצב ה'מהרי"ץ חיות' בדבריו על מסכת בבא קמא (פה):

"וכבר תמהתי בספרי שלא מצאתי להרמב"ם ז"ל שיביא זה בספרו דמצווה לרופא לרפאות, רק בפרק ו מהלכות נדרים הלכה ח כתב: 'מרפא חולי הנפש שזה מצווה לו, ולא הביא שום לימוד על זה. וכבר זכרתי שהרמב"ם פירוש המשנה נדרים (פרק ד משנה ד) מזכיר קרא 'והשבתו לו'... אבל הדרשה מן 'רפא לרפא' השמיט וכו', וצריך עיון על הרמב"ם".

הרב ברוך הלוי עפשטיין, בפירושו 'תורה תמימה' (שמות כא יט), תירץ כי הסיבה שלא הביא הרמב"ם את הפסוק "ורפא לרפא", הינה משום שמורה הפסוק על רשות, אולם אין ניתן ללמוד מדברי הפסוק כי זוהי מצווה. על כן, נצרך הרמב"ם להביא בדבריו פסוק נוסף, הוא "והשבתו לו". כן מוסיף ה'תורה תמימה' ואומר כי אף שדרשה הגמרא מן הפסוק "והשבתו לו" - לרבות אבידת גופו, אין המצווה לרפאות מפורשת בתורה, כי אם נלמדת מלימוד זה של הגמרא.

מעניין לראות את לימודו של הרב קוק בפסוק זה. ב'דעת כהן' (קמ), כותב הרב קוק שהפסוק מורה כי מצד חכמתה, מסופקת היא עיקר הרפואה, שכן אם הייתה מצוותה ברורה - כיצד היה עולה על הדעת שלא יהיה מחוייב הרופא לרפאות, וכי אין הוא עובר בכך על "לא תעמד על דם רעך". על כרחך, הוצרך הפסוק לנתינת רשות, שכן מכל מקום אין דרך אחרת העומדת לאדם.⁴

אם עד כה הזכרנו שלושה לימודים להצלת נפש מישראל: "ורפא לרפא", "והשבתו לו" ו"לא תעמד על דם רעך", בא הרמב"ן ומציין מקור נוסף, המתייחס לכל מצב בו יכול האדם לעזור ולסייע לרעהו, ונדרש הוא מן התורה להושיט יד ולעזור, כאשר הדבר ביכולתו. הרמב"ן לומד זאת מן הפסוק (ויקרא כה לו): "וחי אחיך עמך". כלומר, "וחי עמך" - היינו שיחיה עמך, והיא מצוות עשה להחיותו, ממנה נצטוונו על פיקוח נפש במצוות עשה. כך נלמד במסכת בבא מציעא (סב.) מפסוק זה, ומתוך כך חלה על האדם חובה להציל את נפש חבירו במידה ויכול הוא לעשות זאת.⁵

ב. כפיית טיפול רפואי - עיון בדברי האחרונים

סברא נוספת, אשר בעקבותיה נראה לומר כי ניתן לכפות על האדם טיפול הינה מצד הדין של קיום מצוות, בו מצינו כי כופין את האדם על עשייתו. כך, אדם שחייבוהו בית דין לגרש את אשתו ומסרב הוא לקיים את פסיקתם - כופים ומכים אותו עד שיאמר 'רוצה אני לגרש' (קידושין נ.). ביאר זאת הרמב"ם (הלכות גירושין פרק ב הלכה כ) כי מאחר שרוצה האדם להיות חלק מישראל - רוצה הוא לעשות את כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, אלא שיצרו תקפו. מאחר שהשמירה על הבריאות והחיים הינה מצווה, הרי

⁴ הרחבה בעניין זה, מצויה במאמרי 'נאמנות רופאים' 'שמעתין' 158.

⁵ בשו"ת 'ציץ אליעזר' (רמת רחל כא), מובא מקור חמישי לחובת הטיפול, כדבריו: "ובבין השיטין של דברי הרמב"ן ב'תורת האדם', נלמד עוד מקום ילפותא מקרא לחיוב לרפאות, והוא מקרא ד'והאבת לרעך כמוך'."

שלפי דברים אלו שמירת הנפש הינה מצווה, ועל כן כופין את החולה לקיימה, כפי שכותב הרמב"ם בהלכות דעות (פרק ד הלכה א):

"הואיל והיות הגוף בריא ושלים - מדרכי ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע והוא חולה, צריך אדם להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף..."

טעם נוסף לחלק בין אבידת הגוף לאבידת ממון, מובא בשו"ת 'אגרות משה' (יורה דעה חלק ב סימן קעד):

"דהא לא דמי כלל לאבידת ממון מדעת, שלהשליך לחוץ במקום הפקר שיאבד ממנו הוא דבר שרשאי אדם לעשות כן בשל עצמו ואין מחוייבין למונעו מרצונו ולהשיב... אבל לאבד נפש - הא אינו רשאי, אף נפש עצמו, ולכן ודאי לא שייך שבשביל מה שהפקיר נפשו שאין לו הרשות לזה יפטר אחרים מלהצילו..."

ראיתי בספר 'הצלה כהלכה' (ס), כי לומד הוא "שיש חיוב הצלה גם במאבד עצמו לדעת, כגון חולה המסרב שיפנוהו לטיפול אף שברור שאי פינויו יביא למותו. והוסיף הגר"י זילברשטיין שמעיקרא לא קשיא דברי ה'מנחת חינוך' דלא דיבר אלא במי שרשאי לאבד עצמו, כגון שאול וכדומה".

אולם, מוטלת עלינו החובה לברר האם חייב הרופא לטפל בחולה, כאשר רואה הוא אדם פצוע או זקוק לטיפול רפואי כלשהו, אף כאשר מסרב החולה לכך.

ג. דילמות העולות אצל הרופא והחולה

בפרשת בשלח (שמות טו כו) מובטח לעם ישראל כי אם ילך בדרך התורה יזכה לכך ש"כל המחלה אשר שמת במצרים - לא אשים עליך כי אני ה' רפאך". אם עד כה ראינו כי קיימת על הרופא המצווה לרפאות, ננסה עתה לבחון האם רשאי האדם שלא ללכת אל הרופא או שמא מוטלת עליו חובה ללכת אל הרופא. כמו כן, יש לבחון אם מחליט האדם, במצב בו נצרך הוא לטיפול - שלא לקבלו, האם יכול הרופא לכפות עליו את הטיפול הנדרש, והאם ישנה עליו אף חובה לכך.

ראשית, יש לברר האם על אדם אשר פוקדתו מחלה להתפלל ולבטוח בה' בלבד, או שמא עליו אף להשתדל וללכת אל הרופא על מנת לקבל תרופות. אמנם, יכול אדם החש בקרבו חולי, לטעון ולומר כי אם נעשה חולה - משמע כי כך הוא רצונו יתברך, ואם ילך עתה אל הרופא על מנת למצוא מזור לתחלואיו - יפעל בכך בניגוד לרצון ה'.

ננסה לבחון מה צריך להיות ייחסנו כלפי הליכה אל הרופאים, האם עלינו ללכת אל הרופא מתוך הכרה שמוגדר מעשה זה כהשתדלות, או שמא מוטל על האדם להתפלל ולבטוח בה', ללא לעשות מעשה כדוגמת זה?

ישנם מספר טעמים נוספים לאי הליכה אל הרופא הקיימים בקרב בני אדם שונים, בנוסף לגישה הדוגלת באמונה דתית של ביטחון בה' בלבד, ונמנה אחדים מהם:

ראשית, יש הטוענים, מן הצד הדתי, כי ישנם מצבים רבים בהם נאלץ האדם, בעקבות הטיפול, לעבור עבירות כחילול שבת, שימוש בתרופות העשויות ממאכלות אסורים ועוד. בנוסף, פעמים אשר כרוך הטיפול הרפואי בסיכון, כטיפולים בהרדמה מלאה, ומעלה הדבר בקרב חלק מן המטופלים את החשש לחייהם.

כמו כן, יש המעלים נימוקים פסיכולוגיים של פחד, הגורמים לאדם לחשוש לקירוב מותו או להגבלת חייו העתידיים, כפי שיש החוששים שאם יכרתו איבר מגופם - יוותרו חייהם מוגבלים יותר מאשר היו קודם לכן, ועל כן 'עדיף למות מלהיות נכה'. כן יש המודאגים

מכך שיהיה הטיפול כרוך בכאבים וסבל, אשר יתכן ועדיפים חיים קצרים ואיכותיים במצב גופם כעת, מן החיים בעלי המוגבלויות אשר יהיו מנת חלקם לאחר הטיפול. מתוך השיקולים שהועלו עד כה, עלינו לבחון את היחס להליכה אל הרופאים, ובמידה ונגיע למסקנה המתבקשת כי ישנה חובה בכך, ננסה להתמודד עם השאלה האם יכול הרופא לבצע את טיפולו על אף סירובו של החולה, האם מחוייב הוא בכך, ואף לבחון האם מספיקה במצב זה דעת הרופא, או שמא עליו להיוועץ עם רופא נוסף.

ד. האם על הצדיקים ללכת לרופאים?

מקורה של מחלוקת זו מצוי בדברי הגמרא במסכת ברכות (ס.), בה חלוקים אביי ורב אחא:

"דאמר רב אחא: הנכנס להקיז דם, אומר 'יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שיהא עסק זה לי לרפואה ותרפאני, כי אל רופא נאמן אתה ורפואתך אמת, לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות, אלא שנהגו'. אמר אביי: לא לימא איניש הכי, דתני דבי רבי ישמעאל (שמות כא יט): 'ורפא ירפא' - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות. כי קאי מאי אומר? אמר רב אחא: 'ברוך רופא חניס'.

על פי שיטתו של אביי, אין להסתכל על הרפואה בהסתייגות, בעוד שלדעת רב אחא אין לו לאדם לגשת כלל אל הרופא, כי אם לבקש רחמים מאת ה' (על פי הסברו של רש"י שם). במספר מקומות בתלמוד, מבאר רש"י תוך הסברו את שיטתו של אביי, כי מוטלת על האדם, בעת מחלתו, החובה לנסות ולהתרפא, ואל לו לאדם לומר כי אם חולה הוא - ודאי כי זהו רצונו של ה' ועל כן אין לו להתרפאות. זו לשונו של רש"י במסכת בבא קמא (פה). ד"ה 'נתנה רשות לרופאים לרפאות!': 'ולא אמרינן רחמנא מחי (מכה), ואיהו מסי (מרפא)'.

לשיטתם של התוספות והרשב"א (במסכת בבא קמא שם) יש לחלק בין שני סוגי מחלות. מחלה שהינה בידי אדם, כשפעת - מותר לאדם ללכת אל הרופא ולקבל תרופה לרפואתה. לעומת זאת, מחלה אשר הינה בידי שמיים, כמומים מולדים - אין לבקש לה רפואה אצל הרופאים. על פי דבריהם, נראה כי כל דבריו של רב אחא שאין לגשת לרופאים, אמורים במחלה שהינה בידי שמיים בלבד.

כיוון שנפסק להלכה כשיטת אביי, ודאי כי מותר ללכת אל הרופא אף במחלה הנחשבת למחלה בידי שמיים. זאת, על סמך הלימוד מן התורה "ורפא ירפא". הט"ז, (יורה דעה סימן שלו סעיף א), מעיר כי מתוך לשונה של התורה ניתן ללמוד שאין לאדם חובה ללכת אל הרופא על מנת שירפאנו, אלא שזוהי רשות לאדם. אולם, יש לומר כי לשיטתו של אביי, המתיר ללכת אל הרופא, אין הליכה זו מורידה מחובתו של האדם להאמין ולבטוח בה' שהוא המרפא, אלא שישנו צורך לעשות השתדלות, כיוון שלא כולם זכאים להתרפא על ידי ניסים. כלומר, אביי הבין כי אין החילוק בין מחלה בידי אדם למחלה בידי שמיים שייך בכל אדם, משום שלרפואת שמיים לא כולם זוכים. על כן, לאותם אנשים הזכאים להתרפא רק על ידי אדם - מצווה היא ללכת אל הרופא. הרחבנו בשיטה זו, שכן נפסקת היא להלכה, בניגוד לשיטת רב אחא הסובר שאין כלל מצווה ללכת אל הרופא, שכן לשיטתו אין ההליכה אל הרופאים גדר הנעשה לכתחילה.

עם עד כה, הובא בדברינו כי אף בחולי הבא בידי שמיים יש ללכת אל הרופא, מכיוון שתהיה זו יוהרה מצד האדם אם יסמוך על הנס, מפתיע לראות כי לא נקט כד היציץ

אליעזר' להלכה, בפוסקו כי אף בדיני שמיים יש לחלק. ה'ציץ אליעזר' (חלק יא סימן מא) דן האם מותר לאשה לעבור ניתוח פלסטי לשם נוי, וכותב כי אין להתיר זאת, וסברתו לכך היא כי רשותו של הרופא לרפאות הינה במום שנתהווה באדם אחר לידתו, אולם אם נולד במומו ואין לו כאב בכך - אין להתיר זאת.⁶

בדבריו המפורסמים בעניין הרפואה, כותב הרמב"ן כי פיסגת שלמותו של האדם הינה כאשר אין הוא זקוק לאמצעים טבעיים, כהליכה אל הרופא, אלא שמסתפק הוא בביטחונו בה', ואין הליכתו עתה אל הרופא כי אם מצב של דיעבד, שכן 'אין סומכין על הנסי', שהלא אם זוכים היינו - היה ה' מרפאנו ללא הליכה אל הרופא. כלומר, במצב האידיאלי היה על האדם לתלות את כל יתרונו ותחנוניו כלפי שמיים. כך מבאר הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא כו יא):

"כי בהיות ישראל שלמים והם רבים - לא יתנהג עניינם בטבע כלל... כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו כו): "כי אני ה' רפאך". וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עוון שיחלו, לא ידרשו ברופאים רק בנביאים...

אבל הדורש ה' בנביא - לא ידרוש ברופאים, ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה', אחר שהבטיח (שמות כג כה): "וברך את לחמך ואת מימך והסרתי מחלה מקרבך", והרופאים - אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו... והוא מאמרם (ברכות ס.) שאין דרכם של בני אדם ברפואות - אלא שנהגו. אילו לא היה דרכם ברפואות - יחלה האדם, כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות וה' הניחם למיקרי הטבעים...

לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיוון שחלה החולה ובא להתרפאות... אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי ה' לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו... כי התורה לא תסמוך דיניה על הניסים, כאשר אמרה (דברים טו יא): "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ", מדעתו שכן יהיה. אבל ברצות ה' דרכי איש - אין לו עסק ברופאים".

מדברי הרמב"ן משמע כי לא יהיה יאה ליחידי הסגולה לגשת אל הרופאים, ועליהם להשליך את כל יהבם על ה'. מנגד, ידעה התורה כי יהיו אנשים אשר ילכו אל הרופאים, כפי שמצינו שכותבת התורה שלא תפסק העניות בדרך נס, בדבריה: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ", ואומר הרמב"ן כי כן הוא אף דינם של החולים. אולם, אם נסכם את דברי הרמב"ן, נראה כי אי הליכה לרופאים נמסרה רק ליחידי סגולה, ולא כל הרוצה יבוא ויאמר כי בזה הוא סומך ונשען על ה' לבדו.

⁶ בעניין ניתוח פלסטי רבו המתירים, ועיין בשו"ת יביע אומר' (חלק ח סימן יב), בשו"ת 'חלקת יעקב' (חלק ג סימן יא) וביאגרות משה' (חושן משפט חלק ב סימן סו). בשו"ת 'מנחת יצחק' (חלק ו סימן קה) נשאר בדיון זה ב"צריך עיון".

על כן, ניתן לומר כי הרוצה להתנתק מן השימוש בדרכי ההשתדלות הטבעיים ולהסתמך רק על ביטחונו בה', תהא זו עבורו יוהרה שאינה במקומה, מלבד שחוטא הוא בהסתמכו על הנס.

בשו"ת 'באהלה של תורה' (חלק א סימן נו), כותב הרב יעקב אריאל כי יש לחלק בין רפואה ידועה לרפואה בהשערות:

"בדבר שרפואתו ודאית - גם החולה מצווה להציל את עצמו, וקיום מצווה זו היא אמונתנו בה'. וגם כיום, באותם תחומים שמדע הרפואה מגשש בהם באפילה - הצדק עם הרמב"ן (בפירושו לתורה, שכתב: ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה'). אך בתחומים בהם מדע הרפואה התקדם, והצלתו של החולה בטוחה או קרובה לודאי - הרופאים הם שלוחי דרחמנא לרפא את האדם".

מעניין כי בשו"ת 'אבני נזר' (חושן משפט סימן קצג) האריך לבאר כי מותר לכל אדם לסמוך ולבטוח בה' ובכך לא ללכת אל הרופאים. על פי דבריו, הטענה כי רק יחידי סגולה הינם הרשאים להתנהג באופן זה - איננה נכונה, כיוון שיכול כל אדם להחליט באיזה עניין הוא צדיק. כפי שיכול האדם לומר כי צדיק הוא בענייני כשרות, כך יכול הוא לומר כי בעניין הליכה אל הרופאים ובביטחונו בזה בה' - הרי צדיק הוא (משום שחושש הוא כי הרופאים אך יקלקלו את שלמותו).

המעניין בשיטתו של הרמב"ן לעומק, ימצא כי לכאורה הדברים אשר הובאו בשמו בפירושו לתורה סותרים את דבריו בספרו 'תורת האדם' (שער המיחוש, עניין סכנה, עמוד מא):

"שמא יאמר הרופא מה לי בצער הזה, שמא אטעה ונמצאתי הורג נפשות בשוגג? לפיכך נתנה לו תורה רשות לרפאות... ומסתברא דהא דאמרינן 'נתנה רשות לרופא לרפאות', לומר שאינו אסור משום חשש השגה, אי נמי שלא יאמרו הקדוש ברוך הוא מוחץ והוא מרפא - שאין דרכן של בני אדם ברפאות אלא שנהגו, כעניין שכתוב (דברי הימים ב, טז, יב): "גם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים". אבל האי רשות - רשות דמצווה הוא לרפאות, ובכלל פיקוח נפש הוא".

מדבריו אלו, משמע כי סובר הרמב"ן שישנה מצווה גמורה להתרפא אצל הרופאים. זאת, בניגוד לדבריו אשר הובאו בפירושו לתורה.

רבי חיים דוד אזולאי, בספרו 'ברכי יוסף', מפרש כי זוהי מצווה המוטלת על הרופא, ולא שישנה על האדם חובה ללכת אל הרופא. היינו, אם רוצה האדם לילך בדרך הטבע ולקבל תרופות, חלה על הרופא מצווה לעזור לו. אולם, אם רוצה האדם לילך בדרכי שמיים - אל לו לרופא לסייע בידו וליתן לו תרופות. זו לשונו של ה'ברכי יוסף' (יורה דעה שלו):

"נראה דהאידינא אין לסמוך על הנס, וחייב החולה להתנהג בדרך העולם לקרוא רופא שירפאנו. ולא כל כמיניה לשנות סוגיין דעלמא (ולא כל הרוצה לשנות מדרכי העולם) ולומר כי הוא גדול מכמה חסידי הדורות שנתרפאו על ידי רופאים.

וכמעט איסור יש בדבר, אי משום יוהרה ואי משום לסמוך אניסא במקום סכנה ולהזכיר עוונותיו בשעת חוליו... רק ידבק בקונו למתקף ברחמי (לעורר עליו רחמים) בכל לב, ובו יבטח דוקא".

אף ה'ציץ אליעזר' (שו"ת חלק ה' רמת רחל סימן כ) הבין כך את דברי ה'ברכי יוסף', ומוסיף הוא כי כיוון שרוב בני האדם אינם זכאים לנס, מוטל על האדם לפנות לכתחילה אל הרופא. על פי דבריו ביישוב הסתירה ברמב"ן, יש לומר כי בפירושו של הרמב"ן לתורה מובאת הדרך האידיאלית, אולם בחיבורו 'תורת האדם' כותב הרמב"ן את ההלכה למעשה. אלו דבריו של ה'ציץ אליעזר':

"וכדי ליישב דברי הרמב"ן על התורה, צריכים לומר דדבריו שם נאמרים ביסוד עיקרי הדברים בשורשן, בזמן שאין שום גורמים חיצוניים מפריעים, אבל מכיוון שלפי מציאות הדברים, דכמעט רובא דרובא דבני אדם אינם זכאים לכך שתבוא רפואתם על ידי נס מן השמיים והתורה בעצמה לא תסמוך דיניה על הניסים (עיין סוף דברי הרמב"ן שם בפירושו על התורה). אם כן, שוב כלול נתינת הרשות גם לחולה, **ועוד יותר מזה דמצווה וחיובא נמי איכא בדבר, כיוון דלפי מעשה האדם - חיותו תלוי בכך**".

כן מתרץ הרב עובדיה יוסף, בספרו 'חווה דעת' (חלק א סימן סא) את דברי הרמב"ן. על פי דבריהם, מודה הרמב"ן כי בזמן הזה נסתם כל חזון, הסתיימה ונפסקה הנבואה מישראל ומחוייבים בני האדם להתנהג על פי עצת הרופאים.

במילים חריפות, מובא דין זה אף בספר 'שבט יהודה' (סימן שלו), המבאר כי כל המתעצל ומתרגל, ולא מטפל עצמו ברופאים אלא סומך על הנס - אין זה אלא מן המתמיהין ודעת שוטים היא זו, וקרוב הוא להיות פושע בעצמו, ועתיד הוא ליתן את הדין.⁷

כן יש לעיין בספר 'מעבר יבק' (חלק קרבן תענית, ה), המבאר אף הוא כי האדם אשר איננו משתדל ברפואה - בכלל חוטאים יחשב, וכן מבואר שם כי המחליא את עצמו מפני היותו רודף אחר תאוותיו, או באי שמירה מ'צינים ופחים' - הרי דומה זה להורג את עצמו, שעתיד ליתן את הדין, ואם בטל העבודה בסיבת החולי - גם את דמו מידו ידרשו. יש להוסיף כי יכול האדם להביא עצמו, אם יחשוב כי צודק הוא בסומכו על ה' לבדו, למצב פרדוכסלי בו יחדל מלקיים מצוות בסיסיות אחרות, כתוצאה מכך שנמשכת מחלתו זמן רב מאשר הייתה נמשכת אם היה מבקש רפואה מן הרופאים.

ה. כפייה בטיפול רפואי

על פי דברים אלו, כי האדם חייב ללכת אל הרופאים, מצינו כי במצב בו אין האדם רוצה ללכת אל הרופא על מנת שלא יגרם חילול שבת מכך, התירו הפוסקים אף לכפות זאת על האדם, וישנה חובה על הרופא לרפאותו. מסקנה זו נובעת מכך שההיתר הניתן לאדם שלא לטפל בעצמו על מנת שלא יגרם במעשהו חילול שבת, אמור רק במעמד של קידוש ה', אולם אם אין האדם מצוי במצב קיצוני זה - ניתן לכפותו לקבל טיפול למחלתו. דברים אלו, מחודדים ומבוררים בלשונו של הרמב"ן בספרו 'מלחמות ה' (מסכת סנהדרין סוף פרק 'בן סורר'): "ולא שמענו מידת חסידות לחולה של סכנה, שלא יחללו עליו את השבת, אלא המזרז - משובח, והמונע עצמו - מתחייב בנפשו".⁸

⁷ עיין בספר "חובת הלבבות" (שער הביטחון ד), המכריע בעניין זה וכותב כי אין לסמוך על הנס. ⁸ לאור דברינו עד כה, מופלאים הדברים המסורים לנו ממעשי ריב"א, הנזכרים בפסקי ריקנאטי (קסו): "ושמעתי כי ריב"א חלה חוליו שמת בו, וחל יום הכיפורים באותם ימים, ואמרו לו הרופאים: אם לא תאכל - ודאי תמות, ואם תאכל - שמא לא תחיה, והוא ז"ל אמר: 'ברי ושמא - ברי עדיף, ולא רצה לאכול ומת'".

דין זה שהבאנו, מובא באריכות אף בשו"ת הרדב"ז (חלק ד סז - אלף קלט):
 "שאלת ממני, אודיעך במי שאמדהו שצריך לחלל עליו את
 השבת והוא אינו רוצה שיתחלל שבת בשבילו מפני חסידות,
 היש בזה חסידות ושומעין לו או אין שומעין לו?
 תשובה: הרי זה חסיד שוטה והאלוקים את דמו מידו יבקש,
 והתורה אמרה "וחי בהם", ולא שימות בהם... דבשלמא התם
 (בשעת השמד) איכא קידוש השם וגדולה בדת הקדושה שמסר
 נפשו עליה... אבל בנידון דנן - אין כאן קידוש השם כלל, כי מי
 יודע מה עושה בתוך ביתו...

ותו, דבשלמא התם יש גדר וסייג שלא יעברו על התורה ועל
 מצוותיה, שהרי אומרים ראו כמה חשובה מצווה זו שפלוגי מסר
 נפשו עליה והוא כעין סייג למצוות... אבל בנידון דידן - אין שום
 גדר, דהא כולי עלמא ידעי דניתנה שבת לידחות...

כללא דמילתא, איני רואה במעשה הזה שום חסידות אלא
 איבוד נשמה. הילכך, מלעיטין אותו בעל כורחו או כופין אותו
 לעשות מה שאמדהו"⁹.

מקור נוסף, ממנו ניתן להסיק כי יש לכפות על האדם לקבל טיפול רפואי הינו בדברי שו"ת
 "תרומת הדשן" (ריח) בו מובא כי "כל מי שהוא תחת ידו של אדם, ורואה בו שעושה דבר
 עבירה - רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה. ואין צריך להביאו לבית דין
 שיפרישהו המה בכוחם בגזירותם". על פי דברים אלו, ניתן לומר כי אדם אשר איננו רוצה
 לקבל טיפול רפואי שיצילו ממוות - יש על הרופא חובה לטפל בו, אף שזה בניגוד לרצונו
 של החולה, כיוון שכופין את האדם לעשות מצוות, וכן מפני הטעמים שהבאנו לעיל בדברי
 התורה "לא תעמד על דם רעך", "והשבתו לו" ו"וחי אחיך עמך".

אולם, בספר 'משובב נתיבות' (ג) מובא כי אמורים דברים אלו דווקא בעניינים אשר
 מטרתם להרחיק את האדם מעשיית עבירה, היינו "אפרושי מאיסורא" - אזי רשאי האדם
 לכפות על חבירו, אולם אין האדם רשאי לכפות את חבירו שיקיים מצוות עשה. דברים
 אלו, נפסקו להלכה ב"שולחן ערוך" וברמ"א ואלו דבריהם ביחושן משפט' (סימן תכא סעיף
 ג):

"וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חבירו, ואינו יכול
 להצילו אם לא שיכה המכה - יכול להכותו, כדי לאפרושי
 מאיסורא.

רמ"א: וכן מי שהוא תחת רשותו, ורואה בו שהוא עושה דבר
 עבירה - רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין
 צריך להביאו לבית דין (על פי 'תרומת הדשן' ריח)".

על פי דברים אלו, נראה כי הרואה את חבירו מאבד את עצמו לדעת, אף אם עושה הוא
 זאת באופן פסיבי, על ידי סירובו לקבל טיפול רפואי - חייב הרואהו למונעו ממעשה זה
 ולהצילו בכל אופן העומד לרשותו, ואף באמצעי כפייה, ככל איסור שאדם עושה, אשר
 חייב הוא להפרישו ממנו.

⁹ מצינו עוד מספר של מקומות בהם משמע כי מרפאים את האדם בעל כורחו, וביניהם: 'מגן
 אברהם' (אורח חיים סימן שכח ס"ק ו) ו'פתחי תשובה' (יורה דעה סימן קנה ס"ק ד).

על מנת לסיים את דבריו החשובים של הרמב"ן, יש להוסיף ולצטט מתוך דבריו ב'תורת האדם', שם מעלה הוא דילמה מוסרית-מקצועית חמורה והיא: מתוך שמוא בדברי התוספתא במסכת בבא קמא כי חלות תוצאות הטיפול הרפואי על הרופא, יתכן כי יוצר מצב בו יימנעו בני האדם מלהתעסק בחכמת הרפואה, כדי שלא יכנסו לגדר של שופכי דמים. כך כותב הרמב"ן (עמוד מא):

"וקשיא לי, הא דתניא בתוספתא (בבא קמא ט) רופא אומן שריפא ברשות בית דין והזיק - הרי זה גולה, אלמא עונש שוגג יש בדבר. ויש לומר הכי, הרופא כדיין מצווה לדון, ואם טעה בלא הודע - אין עליו עונש כלל... וכן אמרו... רופא אומן שריפא ברשות בית דין - פטור מדיני אדם ודינו מסור לשמיים".

הרמב"ן מתרץ שכיוון שניתנה לרופא רשות לרפאות ואף מצווה היא לו - אין צריך הוא לחוש על כך, שכן אם התנהג כשורה על פי דעתו ולפי המקובל אצל הרופאים - אין לו ברפואות אלא מצווה ובמקרה שיטעה - יפטר הוא כדין אנוס. דברים אלו, מבוססים על דברי התוספתא (בבא קמא ו, יז).

עד כאן ראינו כי חוץ משיטת ה'אבני נזר', לא התירו להימנע מטיפול רפואי בשל בעיות דתיות.

כאשר ישנו חולה מסוכן, מצינו כי ישנה חובה על הרופא לחתוך את ידו או את רגלו של החולה אף בניגוד לרצונו, כפי שנאמר בתוספתא (שקלים א ב): "משל לאחד שעלתה לו מכה ברגלו, והיה הרופא כופתו ומחתך בשרו בשביל לרפאותו, כך אמר המקום...". וכן פוסק הרמב"ם (הלכות ממרים פרק ד הלכה ד).

בספר 'מור וקציעה' ליעב"ץ (אורח חיים סימן שכח) העלה כי אם יש לרופא ידיעה ודאית והכרה ברורה ועושה תרופה בדוקה - ודאי שכופים את החולה המסרב במקום סכנה בכל עניין ואופן, חותכים לו איבר לרפאותו, ואפילו בעל כורחו. זאת, משום שישנה בכך הצלת נפשות, בה מזהר כל אדם מדין "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט טז), שהינה מצווה אשר איננה תלויה בדעתו של החולה. על פי דברים אלו, ישנו היתר לכרות את רגלו של החולה בשעת סכנה.

נראה לומר, כי על פי דברי שו"ת הרדב"ז, וכן על פי הדברים שהבאנו עתה מדברי ה'מור וקציעה', משמע כי כל היתרו של הרופא לכפות את טיפולו על החולה הינו רק במצב של פיקוח נפש, ואף בסכנת איבר. אולם, יש לסייג דברים אלו ולומר כי אף בפיקוח נפש, מותנה היתר הכפייה בטיפול בידיעה ודאית, בהכרה ברורה, בתרופה גמורה ובדוקה ובחולי גלוי דווקא. כלומר, ישנו צורך באיבחון מוכח באופן החלטי, ולא בדבר ה'מבוסס' על הסתברויות ואומדן דעת, הן ביחס לקביעת המחלה והן ביחס לדרכי הטיפול בה, אשר חייבים אף הם להיות ברורים והחלטיים.

ביצ'הר' (ג), פוסק הרב זילברשטיין כי אם הפסיק החולה לאכול לגמרי, על מנת לשים קץ לחייו, חייבים הרופאים לעשות את כל שביכולתם במטרה להצילו, ומתיר הוא אף לקשור את ידיו ואת רגליו של החולה ולכפות עליו את הטיפול (שכן נחשב מצב זה כסכנת חיים). כך מסכם הוא את דבריו (עמוד רכא): "חולה שהפסיק לאכול לגמרי, במטרה למות מתוך יאוש ממצבו - חייבים להאכילו, אף כאשר הוא זקן שמאס בחייו. ומצווה גדולה לדבר על ליבו ולהסביר לו את יקרת ערך החיים, ששום דבר בעולם לא ישוה לו. ואם הדיבורים לא מועילים - יש לבצע את הניתוח בכפייה".

אולם, בספר 'אסיא' (ג, עמוד 323) כותב העורך, ד"ר שטיינברג, לאחר שמביא הוא את דברי ה'מור וקציעה', כי שאל לאחד מגדולי הפוסקים (בעילום שמו) והשיב לו כי אף

במקום סכנה - אין ניתן לבצע ניתוח מסוכן, או אפילו לקטוע יד או רגל ללא הסכמת החולה, אף אם מדובר בתהליך שאין ספק לגבי הצלחתו. יתכן כי נובעים דבריו של גדול זה מהתייחסות לטעמים פסיכולוגיים, כפחד, ויש לבחון בכך את דבריו של הרב פיינשטיין, המחלק בגדרים פסיכולוגיים אלה. בשו"ת 'אגרות משה' (חושן משפט חלק ב סימן עג אות ה) דן הוא במצבים פסיכולוגיים שונים, ומביא בדבריו הסתייגות לדברי ה'מור וקציעה', אשר התיר בשעת סכנה לכפות על החולה את הטיפול. ה'אגרות משה' נשאל לגבי כפיית טיפול על חולה, וכתב כי אם אין האדם מעוניין בסבל הנגרם מן הטיפול הרפואי, אף שמאמין הוא כי יעזור הדבר לרפואתו - יש לכפותו לעבור את הטיפול.

טעמו של הרב פיינשטיין לכך, הינו שזהו מעשה שטות של החולה, הנעשה בעקבות החשש לרגע קצר של צער.¹⁰ אולם, במצב בו אין החולה מאמין כלל לדבריו של הרופא כי עשוי הטיפול לעזור לרפואתו, וטוען כי אין הטיפול יעיל כלל - אין לכפות עליו טיפול, ומוטל על הרופא לשכנעו.

אמנם, במציאות בה מסכים החולה לעבור את הטיפול רק בבית חולים פלוני, ואין המצב מאפשר להעבירו לשם או שאין זמן לשכנעו - כופים על החולה את הטיפול, ובלבד שלא יגיע למצב של 'ביעתותא'. (אין ניתן לטפל בחולה מיוחד, ומחללים עליו אף שבת, כיוון שיש לחשוש שימות מתוך פחדו). אלו דבריו של ה'אגרות משה':

"אם לכפות חולה ליקח רפואה כשאינו רוצה, ובעניין תרופה מסוכנת, ובדבר כשהחולה אינו רוצה ליקח הרפואה - תלוי אם הוא מחמת יאוש או מחמת שהוא צער לפניו, ומתחשב רק עם שעה זו שאינו רוצה להצטער בה, אף שמאמין להרופאים שהוא לטובתו שיתרפא בזה, או שידעו מזה איך לרפאותו - שהוא מעשה שטות ומעשה תינוקות, צריכין לכפותו אם אפשר להם. אבל אם הוא מחמת שאינו מאמין לרופאים אלו - צריכין למצוא רופא שמאמין בו, ואם ליכא רופא כזה ואי אפשר לפניו מצד המחלה לחכות עד שיבין שהוא לטובתו וגם לא לשלחו כשרוצה בבית חולים וברופאים שהם בעיר אחרת - מוכרחין הרופאים שבכאן לעשות בעל כורחיה, אם כל הרופאים שבבית חולים זה סוברים שזהו רפואתו, וגם יהיה באופן שלא יתבעת מזה... ובאם יש בהרפואה עצמה איזו סכנה, אבל הרופאים נוהגין ליתן רפואה זו להחולה שיש לו מחלה מסוכנת שמידת סכנה של הרפואה פחותה הרבה מסכנת המחלה - אין ליתן בעל כרחיה".

נראה, כי ניתן לסכם את דבריו של הרב פיינשטיין ולומר, כי כאשר מעלה החולה נימוק רציונלי - ישנו צורך לשכנעו, אולם כאשר ישנו נימוק שאינו רציונלי - אין מתחשבים בדעתו. אמנם, אם אין זמן לשכנע את החולה - כופין אותו לעבור את הטיפול, ובמצב של פחד - אין כופין טיפול רפואי.¹¹

¹⁰ הרב פיינשטיין כתב תשובה דומה בספר 'הלכה ורפואה' (חלק ד עמוד קיא).

¹¹ עיין בשו"ת 'אגרות משה' (חושן משפט חלק ב, עד), משם משמע כי במקרה של ילד המתנגד לעבור ניתוח - עושים בעל כורחו, על אף שיש בכך 'ביעתותא', שכן נראה כי אין הילד בר דעת להבין את השלכותיו של הטיפול.

בצירוף לדברינו אלו, דן אף הרב שטרנבוך, בספרו 'תשובות והנהגות' (תתנט), בחולה המסרב לקבל טיפול, האם ניתן לעשות את הטיפול בעל כורחו. בדבריו, מביא הוא תשובה, כי במצב בו ישנה סכנת חיים לחולה - מוטלת על הרופאים חובה לעשות את כל שביכולתם על מנת לרפאותו, אף שמסרב החולה, ואין לחשוש לכאבי החולה אם ברור שיכול הוא לעמוד בהם.

דברים אלו, אמורים בתנאי שאין חשש שיגרמו הכאבים להחמרת מצבו של החולה. אולם, במצב בו ישנם סיכויים גדולים כי לא יעזור הטיפול ואין החולה מוכן לסבול את הכאבים, בייחוד כיוון שלא ישתפר מצבו - שומעין לו, שכן בכך מותר לו לבטוח בה'. אולם, "כשדורש הצלתו או שותק - נראה שרופא מצווה על כל פעולה, אף שעל פי רוב לא יועיל". בסיום תשובתו, מחדש הרב שטרנבוך כי יש לחלק בגדרי עשייה לטובת החולה, וזו לשונו:

"ובמקום שרוצים להכאיבו נגד רצונו להצלת איבר, אבל לא נוגע לחייו - נראה שתלוי אם לרופאים כדאי הדבר וכל אחד נוהג כן, ובטלה דעתו והוא מפונק וטועה - נראה שמותר להם לעשות כן. ואין בזה "בל תוסיף", שמתכוונים לטובתו דווקא... **ובייסורים נוראים - אינו חייב לסבול...** ואף אם לדעת הרופאים טועה בזה טעות מרה ויתחרט אחר כך".

מתוך דבריו נובע, כי במצב שאינו מוגדר כפיקוח נפש ויגרום הטיפול לייסורים - אין לכפות את הטיפול על החולה. אולם, נראה כי אמורים דבריו דווקא בסכנת איבר, שהרי בסכנת חיים ראינו כי מתיר הוא תמיד לטפל בחולה אף בעל כורחו.¹² אולם, הרב זילברשטיין ('צהר' ג, עמוד ריד) מקל כאשר יסבול החולה ייסורים אחר הטיפול, אף במקרים המוגדרים כפיקוח נפש. סברתו הינה, שבמקום שסובל החולה מייסורים, כחולה סרטן שהתפשטה המחלה בגופו - אין כופין אותו לקבל טיפול, "מאחר ואינו חייב לקיים מצווה 'וחי בהם', כאשר המשך חייו כרוכים בסבל כה קשה והוא מסרב". אין להקשות על דברים אלו מדברי התוספתא במסכת שקלים ומדברי הרמב"ם בהלכות ממרים, כיוון ששם מצינו שכופה הרופא את החולה וחותר בבשרו, למרות הכאבים. אמנם, צער החיתוך בבשר הינו קשה מנשוא, אולם לאחר מכן יהיו המשך חייו של החולה בבריאות ונחת, מה שאין כן בחולה סרטן שהתפשטה מחלתו. כהמשך לעיון בסוגיית הטיפול בחולה שלא לרצונו, יש לעיין בשו"ת 'מראה הבזק' (חלק ג, קכה) בו נידונה שאלה לגבי ניתוח בניגוד לרצונו של החולה, ומובאים תוך הדברים דברי ה'אגרות משה' אשר הובאו לעיל, כי במקרה של סכנת חיים - יש לנתח את החולה אף בניגוד לרצונו. אולם, נוסף שם בדברים כי יש להפנות את החולה לבדיקה אצל רופא נוסף קודם הניתוח, ובעזרת ה' נבאר את הטעם לכך להלן. כך מובא בדבריהם¹³:

"אם החולה מתמיד בסירובו, כבר פסק ה'אגרות משה': "ואם יש חולה שצריך ניתוח להצילו, ויש רוב גדול שיצליח הניתוח -

¹² בדין ניתוח והרדמה, שאינם לשם הצלת חיים ועלולים לסכן את החולה, מובא בספר 'אורחות משפט' (עמוד שלד) כי "אין לרפוא או למטופל לחוש לסיכון שבטיפול, כאשר אחוז הסיכון שעלול להיגרם הוא קטן מאוד".

כן עיין בשו"ת 'אמרי אש' (יורה דעה נב), הכותב כי מותר לאדם להכניס עצמו לחשש סכנה (כגון הרדמה) של שישה עשר אחוזים. אולם, יש לציין כי מסיק ה'אורחות משפט' כי לשיטת הרב זילברשטיין אין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה אם יש בטיפול סכנה של יותר מאחד לאלף.

¹³ התשובה פורסמה במאמרו של הרב מ' הלפרין, 'פסקי דין רפואה ומשפט' (חלק א עמוד 101).

יש לעשות לו הניתוח נגד רצונו, כל זמן שאין חשש שעצם מה שכך שמכריחים אותו יגרום לו סכנה יותר גדולה". אבל אם ימשיך לסבול ייסורים גדולים, הן גופניים הן נפשיים, גם אחרי הניתוח שיציל את חייו - זכותו של חולה להתנגד לניתוח, ואין לכפותו".

ביסוד הסברא שניתן לרפא את האדם בעל כורחו, עומדת הקביעה שאין האדם בעלים על גופו.¹⁴ על כן, אף אין האדם רשאי לאבד את גופו, משום שאין הוא בעליו, ומכאן כי מחוייב הוא אף לקבל את הטיפול הנדרש לו מאת הרופא.

את הדברים שנזכרו לעיל בדבריו של הרב שטרנבוך, כי אין לכפות על חולה טיפול אשר יגרום לו לייסורים, מחדד הרב יעקב אריאל, בשו"ת 'באהלה של תורה' (חלק א סימן נו), בדונו בחולה מסוכן אשר צריך לקטוע את שתי רגליו אולם מסרב החולה לכך, וכותב הוא כי לא רק שאין חובה לכפות עליו את הטיפול, אלא שאף אין מצווה בכך. בסיכומה של התשובה פוסק הוא:

"למעשה, נראה שאמנם חובה להציל אדם גם אם אינו רוצה לחיות. אך מכל מקום, מניעת הצלה איננה רציחה, אלא עבירה על "לא תעמד על דם רעך". **וכאשר מדובר בחיי שעה של אדם הסובל ייסורים וקץ בחייו - אין מצווה זו נוהגת**, אך צריך לעשות מה שאפשר כדי לשכנע את החולה שירצה לחיות ויסכים לסבול לשם כך".

עד כה סבבו הדברים סביב דין סכנת נפשות וייסורים, אולם ראיתי כי דן הרב יעקב ניומן, בקובץ 'ברקאי' (חלק ו עמוד 167) אף בספק סכנה, ולדבריו "כבר מבואר בפוסקים, שאפילו ספק סכנה הוא אותו דבר, וכל חולה שמבקר אצל הרופא - סימן הוא שמשוהו מטריד אותו, וזה יכול להיות בגדר סכנה", ועל כן חובה לכפות על האדם את הטיפול.¹⁵ על פי דברינו לעיל, משמע כי קיימת חובה על הרופא לכפות טיפול רפואי בכל מצב בו ישנו פיקוח נפש.¹⁶ אולם, אף במציאות בה אין קיים פיקוח נפש, ראינו כי ישנה דעה הסוברת כי יש לכפות את הטיפול על החולה, משום שעתידי פחדו הרגעי של החולה לחלוף לאחר זמן, או משום שאין החולה בעלים על גופו. על פי טעם זה, שאין האדם בעלים על גופו, ניתן לומר כי קיימת חובה על הרופא לרפא, כאשר בא החולה ודורש ברופאים, אף כאשר

¹⁴ זו שיטתו של הרב זווין, ועיין בספרו 'לאור ההלכה' (עמוד שיח), בו האריך להוכיח שיטה זו. לעומתו, חולק הרב ישראלי, בספרו 'עמוד הימיני' (טז), על שיטתו של הרב זווין, ולדעתו יש לאדם בעלות על גופו אולם אין הוא הבעלים היחיד, כי אם כשותף לקב"ה (לדבר זה ישנה נפקא מינה אף לשאלה האם רשאי האדם למכור את איבריו, ואין כאן המקום להאריך).

¹⁵ ובדבר זה של ספק סכנה אין לומר כי לאדם קיימת חזקה שהוא בריא, על אף שמצינו במסכת כתובות (ע"ה): כי ישנו גדר הנקרא 'חזקה דגופא', כיוון ששונה חזקת הבריאות משאר חזקות, ובייחוד כיוון שישנו כלל האומר כי בכל מקום שניתן לברר את החזקה - יש לעשות כן ואין סומכים על החזקה, ואף יש לציין כי בעניין חזקת הבריאות הינה חזקה העשויה להשתנות, עקב שינויים במצבו הבריאותי של האדם.

¹⁶ בספר 'הצלה כהלכה' (ז) מובא דינו של חולה המסרב לקבל טיפול או להתפנות לבית חולים וישנו חשש שהשאריתו במצב זה תגרום לו נזק בריאותי ואף תסכן את חייו, ומסקנת דבריהם היא: "חייבים לפנותו או לתת לו הטיפול אף באמצעי כפייה, ובלבד שלא יגרם נזק נוסף במעשה זה או יוחמר מצבו. אמנם אם אין חשש סכנה אלא רק חשש נזק בלבד - יש להתחשב בדעתו, ואם מתנגד בטענה שאינו מאמין בטיפול - אין לכפותו".

אין הוא חפץ בטיפול. דבר זה, ניתן הוא ללימוד מתוך המקור לחובת הרופא לרפא, אותו למדה הגמרא במסכת סנהדרין מן הפסוק "והשבתו לו", אשר כפי שבהשבת אבידה על האדם לחפש אחר אבידתו, כיוון שבא האדם לדרוש ברופא - הרי שעליו מוטלת כעת מלאכת הטיפול.

כך, כותב הרב חזקיהו ברוידא ('אסיא' ח), כי אף שהמציאות מראה שרוב החולים אינם בגדר מי שאינו בר דעת או חולים שיש פיקוח נפש בטיפולם, קיימת חובה על הרופא לרפא אף בניגוד לרצונו של החולה, במידה וניגש החולה אל הרופא לשאול בו:

"גם במקרה זה לא נפטר הרופא מחובותיו היסודיות... של "והשבתו לו" ו"לא תעמד על דם רעך". והגם שבהשבת אבידה אם אין בעל האבידה עצמו טורח אחר אבידתו, ייתכן ונפטר גם אחר מלעזור לו... אך בנידון דידן - הרי בעל האבידה טורח באבידתו ודורש ברופאים, רק שחולק עמם על דרך הטיפול מנימוקיו שעמו..."

המסקנה היא שעל הרופא חלה חובה לפעול במסגרת האילוצים ולעשות את המקסימום האפשרי, במסגרת הנתונה".

כלומר, במצב בו אין קיים פיקוח נפש ואין החולה רוצה בטיפול - יש לנסות ולשכנעו, כיוון שאין החולה יודע את מכלול השיקולים העומדים בפני הרופא, ויתכן כי אם יידע - יסכים לטיפול בו.

ביצ'הר' (ד, עמוד קפו), הולך הרב זילברשטיין מהלך אחד לפנינו בנושא כפיית הטיפול על החולה, וכותב כי מתוך שידוע הרופא שייטב לחולה אם יעבור את הטיפול - הותר לו אף להטעותו בשיקולי הניתוח, ובלבד שישכח החולה לעוברו. כך מסכם הוא את דבריו:

"לפי הנחה זו, שחייב אדם להשתדל בעד הצלתו ולהיכנס בסיכון שבניתוח שלדברי הרופאים הסיכויים גדולים שיצליח, מסתבר גם שהתשובה לשאלת הרופא לעיל היא **שרשות לרופא להטעות את החולה, ואפילו מצווה עליו לנתחו בניגוד לדעתו**, מאחר והחולה עצמו גם מחוייב בזה".

שאלה שבה לא עסקנו עד כה הינה דינו של החולה כאשר מסרב הוא לקבל את הטיפול, אולם ידוע כי אם לא יקבל את הטיפול - יפגעו הסובבים לו, כגון: שיגרם נזק נפשי לקרובים הבאים במגע עם החולה, ואף מבחינה ממונית - בגרימת נזק לרכוש ולעסקים, על ידי עשיית מעשים לא שקולים (בעיות נפשיות). בנושא זה, מצינו כי קיימת חובה להרגיע את החולה ולמונעו מעשיית נזק. דבר זה מוטל לא רק על הרופא אלא אף על כל איש מישראל, כפי שפוסק ה"שולחן ערוך" (חושן משפט סימן רנט סעיף ט): "אם ראה מים באים לשטוף שדה חבירו - חייב לגדור בפניהם כדי להציל".

ו. המשפט העברי אל מול המשפט הישראלי

בשנות ההיסטוריה הרפואית, מימי היפוקרטס ועד מלחמת העולם השנייה, רווחה התפיסה כי אין צורך בהסכמת החולה לטיפול. גישה זו בנויה מבחינה מוסרית על כך שהרופא, בתוקף לימודיו, ידיעותיו ונסיונו המקצועי - יודע טוב מן החולה את אשר טוב לו. על כן, נקטו רבים בגישה כי מוטלת על הרופא חובה מוסרית לפעול לטובת החולה, על פי הבנתו המקצועית.

החל מ'קוד נירנברג' משנת 1949 בתחום המחקר הרפואי, וכן מתוך פסקי בתי המשפט האמריקאיים בשנות החמישים, הוכר הצורך המוסרי והמשפטי המחייב את הסכמת החולה בכל התערבות רפואית. מספר גורמים הביאו לתפנית זו ברפואה, וביניהם השינוי שחל בחופש הפרט, כפי שיבואר להלן, בהתייחסות המשפט הישראלי לכבוד האדם וחירותו. אולם, נוספו טענות שונות, כטענה כי ההחלטות הרפואיות אינן חד משמעיות, כי אם ניסיון אישי ואינטואיציה, ואף ישנן התפתחויות ברפואה בעקבות מחקרים ופיתוח הטכנולוגיה, אשר לא כל רופא מודע אליהן.

כאשר מתמודדים אנו עם שאלת חובתו של הרופא לטפל בחולה, ואף לעשות זאת בניגוד לרצונו, צריכים אנו להתמודד עם המציאות הקיימת לפנינו כיום. כלומר, האם רופא אשר יכפה טיפול רפואי על חולה יעשה בכך את מלאכתו נאמנה לא רק על פי דיני המשפט העברי, אלא אף לפי חוקי המדינה, או שמא על פי החוקים הנהוגים במדינתנו - יענש אותו רופא, על אף כוונתו הטובה לעזור לזולת, כלשון ריה"ל (כוזרי א א) - "כוונתך רצויה אצל הבורא אבל מעשך איננו רצוי".

קיימות מספר הצדקות ערכיות ומעשיות לדרישה להסכמת האדם לטיפול בו, ככיבוד הזולת, חירות הפרט, חופש הבחירה ואף היות האדם הבעלים על גופו. לצורך בירור זה, נעיין בחוקי המדינה הנוגעים לענייננו ואף נסקור בקצרה שיטות הלכתיות אשר ראינו בחלק הקודם, על מנת שנוכל לבחון האם חופפים הדברים או שמא סותרים הם.¹⁷

בחוק יסוד 'כבוד האדם וחירותו' (סעיף 5), מובא כי החירות האישית הינה זכותו היסודית של האדם. בסעיף 7 בחוק זה, אשר כותרתו "פרטיות וצינעת הפרט", נקבע בשני סעיפי המשנה הראשונים כי:

"א. כל אדם זכאי לפרטיות ולצינעת חייו. ב. אין נכנסים לרשות היחיד של אדם שלא בהסכמתו".

הרחבה לחוק זה ניתנה במשפט של 'מדינת ישראל נגד תמיר' (עע"א 4/82, פד"י לו 3), וכך נאמר שם:

"הלכה פסוקה בידינו, מכוח עיקרון החירות האישית של כל הנברא בצלם, כי זכות יסוד היא לאדם שלא ייפגע בגופו על כורחו ושלא בהסכמתו... זכות יסוד זו כוללת בתוכה זכותו של אדם לבחור ולהחליט בידי מי מבין הרופאים המוסמכים לכך מפקיד הוא את הטיפול הרפואי שהוא זקוק לו, שהרי בחירה והחלטה אלה חלק מהותי הן מזכותו היסודית לשלמותו ולשלמו הגופניים והנפשיים, ושלא להיות "נפגע" בהם אלא בהסכמתו".

אולם, לפני שנראה כיצד יכולים דברים אלו להסתדר עם ההלכה, בה ראינו כי ניתן לכופ על החולה טיפול במצב בו נמצא הוא בסכנת חיים, יש להקדים ולומר כי גם במצבים בהם מתיר המשפט העברי ואף מחייב לפעול בניגוד לדעתו של החולה, עושה הוא זאת מתוך עיקרון בסיסי, "שאינו משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם" (רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה ג).

¹⁷ חלקים מן הדברים אשר נזכר מופיעים במאמרו של השופט מנחם אלון - "אופקים חדשים באתיקה רפואית".

כאשר מתייחסת היהדות אל החולה ואל יחס הטיפול בו, אומרת היא ('מורה נבוכים' חלק ג פרק לד) כי "הטיפול הרפואי - מיוחד לכל פרט, בהתאם למזגו הנוכחי". כלומר, הטיפול של הרופא הינו לפי נסיבותיו ומזגו המיוחדים של החולה אשר לפניו, שכן מטרת הטיפול כולה הינה נתינת מזור לחולה על פי צרכיו.

את דרכי עבודתו של הרופא על פי מבטה של היהדות, מתאר השופט אלון במילים הבאות: "מן הראוי לציין, כי עקרונות אלה בדרכי הנהגתו של הרופא ומלאכת אמנות-אומנותו, שמשולבים בהם חוק ומוסר, דין ולפנים משורת הדין...".

אולם, אף המתבונן בהלכה ימצא דילמה במטבע זה של מלאכת הרפואה, אשר מצדו האחד טבועים המצווה, החובה ואיסור ההימנעות מן הטיפול הרפואי, ומצדו השני - התהייה "מה לי בצער זה", אל מול המורכבות המשפטית המצויה בעולם המודרני.

כאשר מסתכלים אנו על זווית ההלכה המחייבת את החולה לגשת אל הרופא, נראה כי הנמנע מלהתרפא עובר במעשהו זה על הציווי "ונשמרתם מאד לנפשותיכם" (דברים ד טו) ויענש על פי המובא בדברי התורה "אך את דמכם לנפשותיכם אדרש" (בראשית ט ה).

אחד מן העקרונות בעולם היהדות הינו כי דוחה פיקוח נפש את כל האיסורים שבתורה, פרט לשלושה - גילוי עריות, שפיכות דמים ועבודה זרה.¹⁸ דבר זה, נלמד מן הכתוב בספר ויקרא (יח ה): "ושמרתם את חַקְתֵי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם", ודרשו חכמים - "וחי בהם" - ולא שימות בהם". על כן, ברור כי חובתו של האדם להתרפא ממחלתו, שכן אפשר שתהיה בה סכנה לחייו, והסכנה - דוחה היא את רוב מצוות התורה.

ניתן אף ללמוד כי החובה על הרופא לכפות את הטיפול נובעת מן הפסוק (ויקרא יט יח): "ואהבת לרעך כמוך", ממנו ניתן להסיק כי "לא הוזהרו ישראל מלעשות לחבריהם אלא דבר שאינו חפץ לעשות לעצמו" (רש"י סנהדרין פד: ד"ה 'ואהבת לרעך'). ביסוס רעיוני-הלכתי זה, המתיר פגיעה בגופו של החולה, במידה שדרושה הפגיעה לצורך ריפוי, על יסוד הכלל הגדול שבתורה "ואהבת לרעך כמוך" - מאלף הוא. פעולת הריפוי יש בה משום 'אהבת רעך', וכן מביא ה'ציץ אליעזר' (רמת רחל כא) כי נלמדת מצוות הריפוי בחבירו מפסוק זה.

כפי שראינו לעיל, על אף שגישת היסוד במשפט העברי הינה החובה לרפא והחובה להתרפא, מצויים בה מספר סייגים ובהם כי כל היתר הכפייה על החולה הינו איפוא, במחלה המוכרת וידועה לרופא "ידיעה ודאית והכרה ברורה", וכאשר מדובר ב"חולי ומכה שבגלוי", והתרופה שהרופא רוצה להשתמש בה הינה "תרופה בדוקה וגמורה" מבחינת סיכויי הריפוי של המחלה, וכן מדובר "במקום סכנה".¹⁹ פוסקי זמננו אף הוסיפו סייגים נוספים כחשש לביעיותא' (פחד).

הרב משה פיינשטיין²⁰ אף הצריך שיהיו סיכויי ההצלחה בטיפול מרובים, וזו לשונו: "אם יש חולה שצריך ניתוח להצילו, ויש רוב גדול שיצליח הניתוח - יש לעשות לו הניתוח גם כנגד רצונו, כל זמן שאין חשש שעצם מה שכך מכריחים אותו - יגרום לו סכנה יותר גדולה". ישנם הסוברים כי אם יסבול החולה אף לאחר הטיפול הרפואי, באופן שיש להניח שלא היה מסכים לקבלת הטיפול קודם לכן - אין לעשות את הטיפול מלכתחילה כי אם בהסכמתו.

¹⁸ כמובא בתלמוד במסכת יומא (פב.) ובמסכת סנהדרין (עד.).

¹⁹ דינים אלו נזכרו לעיל בדברי הפוסקים, הציטוטים שהובאו עתה הינם מתוך דבריו של ה'מור וקציעה'.

²⁰ 'פסקי דין', רפואה ומשפט, 1989, עמוד 101, היבטים הלכתיים.

ביאנציקלופדיה רפואית הלכתית²¹ הובאה אף דעה, כי מכיוון שבמקרים רבים אין חוות הדעת הרפואית ודאית - יש להימנע בפועל מטיפול רפואי שלא בהסכמת החולה, אלא אם קיימת סכנת מוות ודאית. על פי דברים אלו ניתן ליישב ולהסביר את המשפט העברי עם החוק הישראלי, ולומר כי מכיוון שבמצב כיום לעיתים קרובות אין חוות הדעת אחידות, וכן אין "ידיעה ודאית והכרה ברורה" שהטיפול יצליח - אין באופן עקרוני לטפל בחולה ללא הסכמתו. אולם, במקרים יוצאי דופן, כמצב חירום או על פי חוות דעת של ועדת אתיקה שיובאו להלן - ניתן יהיה להתיר את הטיפול הרפואי אף כאשר אין ודאות שהטיפול יצליח.²²

על פי דברים אלו, ניתן לראות בפוסקי זמננו דעות הגורסות כי "אין לכפות טיפול רפואי על חולה בניגוד לרצונו", כפי שמובא במאמרו של הרב שילה רפאל (יתורה שבעל פה, ה'תשנ"ב, עמוד פא). אמנם, לא נאמרים הדברים במאמר במפורש, אולם ודאי כי אין המדובר במקרה של הצלת אדם מסכנת מוות, שאז מותר הטיפול ואף חובה הוא, אף ללא הסכמתו של החולה, וכך היא מסקנתו:

למדנו מכל המבואר לעיל דבגין שלוש סיבות אין לכפות טיפול רפואי על החולה בניגוד לרצונו: א. יש הסומכין על הרמב"ן שאין צורך כלל להזדקק לטיפול רפואי. ב. יש פוסקים הסוברים שאדם הוא בעלים על גופו ויכול לעשות בו כרצונו. ג. לשם כפיית טיפול צריך בית דין של שלושה מומחין, ואין לנו כאלה, ומשום כדאין דין זה נוהג כלל בזמן הזה.

נראה, כי בעיון במשפט הישראלי יוגדר מעשה הטיפול הרפואי בלא הסכמת המטופל כמעשה תקיפה, אולם אף בחוק ישנם יוצאים מן הכלל, ואפרטם להלן. במשפט הישראלי הודן בנוזיקין, מוגדרת תקיפה לצורך תביעה נזיקית כך: "תקיפה היא שימוש בכוח מכל סוג שהוא, ובמתכוון, כנגד גופו של אדם על ידי הכאה, נגיעה, הזזה או בכל דרך אחרת, בין במישרין ובין בעקיפין, שלא בהסכמת האדם או בהסכמתו שהושגה בתרמית...". מתוך הדברים, מסיק השופט אמנון כרמי ('אסיא', ג, עמוד 295) כי כל טיפול רפואי בגוף החולה, למן בדיקת דם או כל בדיקה אחרת ועד כריתת אבר, יראה כתקיפה, אלא אם כן נעשה על פי הסכמת החולה. על פי דברים אלו, כל פעולה בניגוד לרצונו של החולה - יראנה החוק כתקיפה מובהקת. בשלב זה, מוסיף השופט אמנון כרמי משפט אשר יש בו הסתייגויות: "החולה זכאי לסרב לטיפול גם אם יש בו, בטיפול, משום הצלת חייו". אולם, יש ובשעת חירום, בה נדרשת פעולה מהירה מצד הרופא על מנת להציל את חיי החולה או בריאותו, אין זה מעשי להשיג את הסכמת החולה. במקרה זה, ניתנת סמכות לרופא על פי החוק לטפל בחולה הגם שנעשה הדבר בניגוד לרצונו. מצינו בנוסף מצבים בהם הותר הטיפול בכפיה. בחוק לטיפול בחולי נפש (ה'תשנ"א, 1991) נאמר, כי רשאי שר הבריאות להורות על שימוש באמצעי כפייה, לרבות בידוד וכבילה, תוך כדי טיפול בחולים. כמו כן מצויה הסכמה חוקית לגבי טיפול רפואי בקטין נזקק או באסיר.

בחוק השיפוט הצבאי (ה'תשט"ו, 1955) מובא כי אם אישרו שני רופאים בכתב טיפול רפואי הדרוש כדי להציל את חייו של חייל או על מנת למנוע החרפה תכופה של מחלתו או

²¹ מאת פרופ' הרב אברהם שטיינברג, (ב, עמודים 30-33, והערות 87, 86).

²² דבר זה - מתקבל הוא על הדעת והשכל הישר, שכן אילולא עיקרון זה - לא ניתן יהיה לבצע פעולת החייאה באדם המתמוטט ברחוב, שכן אין ודאות בסיכויי הצלחתה של החייאה.

נזק אחר לבריאותו שאינו ניתן לתיקון, או כדי לחסנו מפני מחלה - מותר לתת טיפול רפואי לחייל אף בעל כורחו. אולם, לא יבוצע ניתוח בגופו של חייל בעל כורחו, אלא בתנאי קרב או בתנאי חירום דומים.

למעשה, ניתן לומר כי אף המשפט הישראלי תואם במידה מרובה את מדדי המשפט העברי שהובאו לעיל. כלומר, כפי שהתיר המשפט העברי טיפול ללא הסכמה בשעת סכנה או במצבים בהם סיכויי ההצלחה מרובים והטיפול הינו ודאי, נעשה הדבר אפשרי לביצוע אף במשפט הישראלי, בהתערבותה של ועדת אתיקה, היכולה לאשר בקשות מסוג זה. על מנת להביא את החפיפה בין המשפט העברי למשפט הישראלי, אביא את לשון החוק בנידון (אייר ה'תשנ"ו, סעיף 15), וזו לשונו:

1. מטפל רשאי לתת טיפול רפואי שאינו מנוי בתוספת, גם ללא הסכמתו מדעת של המטופל אם נתקיימו כל אלה:

א. מצבו הגופני או הנפשי של המטופל אינו מאפשר קבלת הסכמתו מדעת.

ב. לא ידוע למטפל כי המטופל או אפוטרופסו מתנגד לקבלת הטיפול הרפואי.

ג. אין אפשרות לקבל את הסכמת בא כוחו... או אין אפשרות לקבל את הסכמת אפוטרופסו אם המטופל הוא קטין או פסול דין.

2. בנסיבות שבהן נשקפת למטופל סכנה חמורה והוא מתנגד לטיפול רפואי, שיש לתיתו בנסיבות העניין בהקדם, רשאי מטפל לתת את הטיפול הרפואי אף בניגוד לרצון המטופל אם ועדת האתיקה, לאחר ששמעה את המטופל, אישרה את מתן הטיפול ובלבד ששוכנעה כי נתקיימו כל אלה:

א. נמסר למטופל מידע כנדרש לקבלת הסכמה מדעת.

ב. צפוי שהטיפול הרפואי ישפר במידה ניכרת את מצבו הרפואי של המטופל.

ג. קיים יסוד סביר להניח שלאחר מתן הטיפול הרפואי יתן המטופל את הסכמתו למפרע.

3. בנסיבות של מצב חירום רפואי רשאי מטפל לתת טיפול רפואי דחוף גם ללא הסכמתו מדעת של המטופל... טיפול רפואי המנוי בתוספת יינתן בהסכמת שלושה רופאים, אלא אם כן נסיבות החירום אינן מאפשרות זאת.

נראה כי על ידי ועדת האתיקה, וכן לפי מצבי החירום שהוגדרו בחוק ניתן לראות במשפט העברי כחופף למשפט הישראלי, אשר עומדת לנגד שניהם המטרה להיטיב עם החולה.

ז. חובת הרופא להתייעץ

כשם שקיימת על הרופא חובה לטפל בחולה, לפי הגדרים שראינו לעיל, יש לזכור כי על מנת שיקבל החולה את הטיפול הטוב ביותר - קיימת חובה על הרופא להתייעץ, הן לפי המשפט העברי שיפורט להלן, והן לפי החוק הישראלי שזה עתה הזכרנו (בסעיף 15, תת סעיף 3).

בדברי התוספות (מסכת בבא קמא כז: ד"ה 'ושמואל'; סנהדרין עז. ד"ה 'רוצח'), מובא כי רופא המרפא בשכר וטעה בעבודתו - חייב, במידה ויכול היה למנוע את טעותו. כדוגמא

לכך, מביא התוספות מקרה בו יכול היה הרופא להתייעץ עם מומחה גדול ממנו, או שהייתה לו אפשרות לבצע בדיקה נוספת וכדומה. אולם, אם לא הייתה לרופא אפשרות לבצע דברים אלו, ומבחינתו - עשה את כל שביכולתו על מנת לעזור לחולה - פטור הוא כאנוס, אף אם טעה הוא בטיפולו.

הרב יעקב אריאל, בספרו 'באהלה של תורה' (חלק א סימן נה) כותב כי שמע מפּרופסור הלוי (מנהל בית החולים 'שערי צדק') כי מקובל בין הרופאים שנחשבת הימנעות מהתייעצות עם רופא נוסף כרשלנות.

על פי דברים אלו, האמרה הקשה המובאת בדברי הגמרא במסכת קידושין (פב.): "טוב שברופאים - לגיהנום" מובנת, כיוון שעוסקת היא ברופא שאיננו מתייעץ עם חבריו הרופאים, וחושב כי הוא הטוב ביותר, ובודאי שהינו הצודק "והחכם מכל".

בספר 'נשמת אברהם' (חלק ד סימן רכו), הביא בשם אביו פירוש אחר למאמר זה:

"שמדובר על רופא, ואפילו רופא שומר תורה ומצוות, שמכוון רק לשבע עשרה הברכות, כמניין טוב, שבתפילת שמונה עשרה, אולם לברכת "רפאנו ה' ונרפא" לא שם לבו, ואדרבא בעבודתו היום-יומית חושב שהוא המרפא לחולה בכח ידיעותיו, כשרונו ורוב נסיונו. רופא כזה, שבגאוות לבו אינו זוכר שכל מה שהוא עושה הוא אך ורק כשליח ה', הרופא כל בשר, ודאי סופו להיכשל בדברים שבעקבתם יירש גיהנום".

אולם, נראה לי לומר כי חובתו של הרופא להתייעץ עם רופא נוסף אמורה רק כאשר ישנו רופא הבקיא ומומחה ממנו בעניין זה, אולם יתכן כי במציאות נדירה יוצר מצב בו אין רופא המבין בתחום הרפואה הממוקד יותר מרופא פלוני, אזי יש לומר כי אין מוטלת עליו החובה להתייעץ עם מי שמבין פחות ממנו. לכך, ניתן להביא סימוכין מפסקו של ה"שולחן ערוך" (יורה דעה סימן שלו סעיף א):

"נתנה התורה רשות לרופא לרפאות, ומצווה היא, ובכלל פיקוח נפש הוא. ואם מונע עצמו - הרי זה שופך דמים, ואפילו יש לו מי שירפאנו, שלא מן הכל אדם זוכה להתרפאות. **ומיהו לא יתעסק ברפואה אלא אם כן הוא בקי, ולא יהא (היה) שם גדול ממנו**" (כלומר, אם ישנו רופא גדול ממנו - חובה עליו להתייעץ עמו).

כל השיטה שהצגנו עתה הינה זו הנפסקת להלכה, אולם יש לדעת כי לשיטת הרמב"ן (בבא מציעא פב: ד"ה 'ואתאי') חלה על רופא המקבל שכר אחריות על עבודתו, אף אם היה אנוס בה.

הרב יעקב אריאל, בסיום תשובתו (שם) לגבי אחריותו של רופא שטעה, מסיק:

"רופא שגרם למותו של חולה בטעות: אם שכח דבר, פגע בטעות באיבר אחר, **לא התייעץ עם רופאים אחרים** במקום שהיה צורך בכך - טעון כפרה. אך בטעות אנוש שקשה היה למונעה - הוא פטור גם בדיני שמיים, ואינו צריך כפרה".

על פי דברים אלו, נראה כי ישנו קושי על דבריו של הרב יגל ('ברקאי' ד, עמוד 67):

"מסתבר שהסתייגותו של הרמב"ן מלאפשר לסתם רופא לרפא כשנמצא שם רופא גדול ממנו, הסתייגות שהמחבר הביאה להלכה ב"שולחן ערוך" - אינה קיימת כיום. בטיפול הרפואי הרגיל מותר לכל רופא שהוכשר לכך למלא תפקידו ולרפאותו

ואם יבחין במצב מיוחד ומסוכן - ידע להפנות את החולה לבית חולים למחלקה מתאימה".

ברצוני להעיר, כי אף ששמח הייתי לגלות כי נכונים דברי הרב יגל למעשה, נראה כי אין הם מוצאים אחיזה במציאות הקיימת בפועל. כראיה לכך, די בכך שאזכיר מקרה שקרה במשפחתי, בו הופננו לד"ר מומחה בכירוגיה ילדים, אשר קבע שבננו צריך ניתוח ואף קבע לכך תאריך. לאחר שנקבע התאריך והמקום, הלכנו מיוזמתנו לשמוע חוות דעת נוספת של מומחה גדול ממנו בתחום זה. האחרון, שהינו פרופסור, חיווה דעתו כי אין צורך בניתוח. על כן, נראה לי לומר כי דבריו של הרב יגל, כי כל רופא איננו צריך להתייעץ אם הוכשר ברפואה בתחום פלוני, אינם נכונים מבחינה עובדתית, כעולה מן המציאות בשטח.

בשו"ת 'ציץ אליעזר' (רמת רחל כב) האריך בעניין חובתו של הרופא להתייעץ עם רופאים הגדולים ממנו, ואף הוסיף שעל הרופא לזכור תמיד כי בכל החלטה "חרב מונחת על צווארו", ואלו דבריו: "חוב קדוש מוטל על הרופא להיות זהיר מאוד בצעדי דרכי רפואתו, ובמקום של איזה ספק שהוא בדרכי הטיפול - להתייעץ עם מי שגדול ממנו, ולא להתבייש מפני המלעיגים. וכדין הדין את הדין ועוד ביותר מזה - צריך הרופא לראות תמיד את עצמו כחרב מונחת לו בין ירכותיו..."

כן מביא הוא בדבריו את פירושו של ה'יתפארת ישראל' (על המשניות במסכת קידושין) להסבר שהובא לעיל, כי "טוב שברופאים - לגיהנום", כי רופא אשר "חושב את עצמו שהוא המומחה היותר טוב שברופאים - הוא מעותד לגיהנום, דבגאוותו זאת סומך על ידיעתו בספק ואינו מתייעץ עם חבריו כראוי למי אשר בפיו ובקולמוסו חיים או מוות. וגם ברוב גאונו - אינו מסתפק שמא יטעהו דמיונו, ואינו חושש לעיין היטב בספרי הרפואות קודם שיתן להחולה סמי רפואה קודם שידע מהן שלא יוכלו להזיק, כראוי לילך לאט לאט בענייני סכנת נפשות".

לסיכום, במציאות בה ראינו כי על כל רופא לדעת את מקומו, אף אם מעלים היינו בדעתנו כי תופסים הרופאים במעשיהם מעמד השייך לריבונו של עולם לבדו, כמקבל ההחלטה מי יחיה ומי ימות, ניתן לראות בדברי המדרש (שמואל ד) מעשה אשר ממנו יכולים אנו ללמוד כי על אף שהאדם צריך לבטוח בה', עליו ללכת אל הרופאים אשר המה שליחיו הנאמנים, וכך מובא:

"מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבה, שהיו מהלכין בחוצות ירושלים והיה עמהן אדם אחד. פגע בהם אדם חולה, אמר להן: רבותי, אמרו לי במה אתרפא! אמרו לו: קח לך כך וכך עד שתתרפא. אמר להן אותו האיש שהיה עמהן: מי הכה אותו בחולי? אמרו לו: הקדוש ברוך הוא. אמר להן: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם, הוא הכה ואתם מרפאין!?"

אמרו לו: מה מלאכתך, אמר להן: עובד אדמה אני, והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את האדמה, מי ברא את הכרם? אמר להם: הקדוש ברוך הוא. אמרו לו: ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך, הוא ברא אותו ואת אוכל פריין שלו? אמר להן: אין אתם רואין המגל בידי, אלולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומנכשו - לא העלה מאומה. אמרו לו: שוטה שבעולם! ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב (תהלים קג, טו): "אנוש כחציר ימיו", כשם שהעץ אם אינו נזבל ומתנכש ונחרש - אינו עולה,

ואם עלה ולא שתי מים - אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הזבל הוא הסם, איש אדמה הוא הרופא".

סיכום

מתוך כלל הדברים שהבאנו לעיל, נראה לומר כי על החולה ללכת אל הרופא ובכך לעשות את השתדלותו, אולם יחד עם זאת עליו לבטוח בה' אשר יסייע ביד הרופא לתת את העצה הנכונה.

במצבים בהם קיימת חובה על הרופא לטפל בחולה, חייב הרופא לעשות זאת ללא דיחוי. כלומר, במציאות של סכנת חיים, אם מסרב החולה לקבל את הטיפול ויודע הרופא כי ללא הטיפול לא יוסיף החולה לחיות - אין לרופא להתעכב בנתינת הטיפול, אף מסיבה הנראית כמוצדקת על פניה, כשיכנוע החולה ובני משפחתו. חובה זו, נסמכת היא בפסוקי התורה "לא תעמד על דם רעד", "והשבתו לו", "וחי אחיך עמך", אם שיש לדבר זה סייגים, כייסורים הבאים על החולה לאחר הטיפול, ושאלת ודאותו של הטיפול.

כאשר מטפלים הרופאים בחולה שאיננו נתון במצב קריטי, עליהם לנסות בתחילה לדבר עם החולה ומשפחתו, ובמידה ואין הדברים מניבים פירות - יהיה עליהם להימנע מן הטיפול, אלא אם כן עומדים הם אל מול מציאות בה הטיפול והצלחתו הינם ודאיים, ויש להניח כי יודה החולה בכך, אף אם אין הוא סבור כך כרגע. סיבת הדבר נובעת לעיתים מסיבות פסיכולוגיות ופעמים - מכך שאין החולה רואה את התמונה הכוללת, המצויה בדעתו של הרופא.

אולם, על הרופא לזכור כי אף במצב בו יודע הוא את הטיפול הנדרש לחולה, אל לו להעביר מדעתו כי שליחו של הבורא הוא, וכן כי "מרבה עצה - מרבה תבונה" (אבות פרק ב משנה ז), וכיוון שניתנה בידו האפשרות להיוועץ בעמיתו למקצוע, אל לו להפסיד הזדמנות זו ובכך להעלות את תוצאות הטיפול למוצלחות יותר. בכך, שותפים המשפט העברי והמשפט הישראלי לדרך אחת, אשר מטרתה להביא מזור לתחלואיו של החולה, תוך הקפדה על רמת טיפול נאותה.

יהי רצון שיחושו הן הרופאים והן הנזקקים להם כי בשיתוף הפעולה ביניהם נעשים הם שותפים לקב"ה ביישובו של עולם.

